

RELIGIOONIFILOSOOFIA, SEEJUURES TEOLOOGILISE DISTSIIPLIININA

Arvustus Arne Hiobi teosele

„Vene religioonifilosoofia lühiülevaade“

(Tallinn: EELK Usuteaduse Instituut, 2014), 121 lk.

Algupäraseid raamatuid religioonifilosoofiast ei kirjutata eesti keeles just tihti, seda huvitavam, kui mõni sellekohane teos tõesti ilmub. Nii torkab Hiobi raamat kindlasti silma ja oma eripärase teemavalikuga (kasvõi võrreldes Hiobi varasemate raamatutega) äratav potentsiaalsetes lugejates ka huvi.

Raamatu põhitähelepanu alla jäävad vaadeldavas kirjutises vene päritolu religioossed mõtlejad XIX sajandi keskpaigast XX sajandi keskpaigani. Kõige enam tõstab ta esile Vladimir Solovjovi, kuid eraldi peatükkides annab põgusa ülevaate ka Pavel Florenskist, Nikolai Berdjajevist ja Ivan Iljinist. Ajaloolistes ja süstemaatilistes peatükkides mainitakse korduvalt veel ka Aleksander Schmemanni, Nikolai Danilevskit, Dostojevskit jpt. Mõtestades mainitud autorite ideid ja arutlusküsimusi, koorub Hiobi käsitluses lahti arusaam religioonifilosoofiast. Põhiküsimuseks sellisel juhul on kristliku usu võimalikkus ja mõtestatus nüüdisaegses, kristlusest üha kaugenevas läänemaailmas. Spetsiifilisemalt eristab Hiob mõningaid teemasid, mis vaadeldavate religioonifilosoofide hulgas kõige enam silma torkavad ja kõige tihedamini korduvad. Nende hulgas on Kanti „kopernikliku pöörde“ eitamine, müstilise intuitsiooni suur tähtsus, kõikainsuse ja sofia-õpetuse küsimused, dualistlik maailmakäsitlus ning ortodoksne messianism.

Niisugustest rõhuasetustest ilmneb hästi, mis mõttes mõistab Hiob ja mõistetakse mujalgi religioonifilosoofiat just teoloogilise distsipliinina. Hiob muidugi mõönab, et „vene filosoofia sageli [ületab] *teadusliku distsipliini kitsad raamid*“ (lk 11, kursiiv Hiobilt), kuid teisalt leiab ta siiski, et religioonifilosoofia on metadistsipliin, millega võivad tegeleda erinevate alade inimesed (filosoofid, teoloogid, teadlased ja kirjanikud) (lk 76). Huvitaval viisil seostub see tema varasema arusaamaga sellest, kuidas

religioosete teemade laiahaardelisema käsitlemise puhul pole õigustatav nimetada seda teoloogiaks, vaid pigem tuleks seda nimetada religiooni-filosoofiaks. Sedaviisi arutleb Hiob oma doktoritöös¹, leides, et Masingu arutluskäike võiks pidada pigem religioonifilosoofilisteks kui teoloogilisteks. Religioonifilosoofia on sellisel puhul lähenemisviis, mis aitab keerukaid religioosseid probleeme mõtestada küsimuseasetuste, kontseptsioonide ja lähenemisviiside kaudu, mis rangelt võttes jäävad väljapoole teoloogiat, aga mida rakendatakse teoloogiliste eesmärkide huvides. Probleemipüstitused teoloogiast, intellektuaal-keelised töövahendid filosoofiast – selliseks kujuneb religioonifilosoofia määratlus selles käsitluses! Seetõttu huvitatakse ehk enam ka Kanti filosoofia tähendusest religioossusele kui mõnest rangelt teoloogilisest küsimusest, mis lääne filosoofias pole suuremat kõlapinda väljaspool teoloogiat omandanud. Töövahendite rakendamisega on seega kaasnenud ka mõningate filosoofiliste probleemide aktuaalseks muutumine muidu küllaltki teoloogilistes arutlustes, mida religioonifilosoofia nime all kohata võib. Nii poleks liialdus väita, et selliselt oleks vaadeldava tegevusala täpsemaks nimetuseks religioosne filosoofia või parem isegi teoloogiline filosoofia, ning mitte niivõrd religioonifilosoofia. Ajaloolistel põhjustel on aga nimetuseks jäänud just viimane.

Kirjeldatud asjaolu tõttu on huvitav tähele panna, kuidas religiooni-filosoofia oma seesuguses, kõige levinumas vormis erineb mitmest teisest filosoofia aladistsipliinist, mis samuti taotlevad oma nimetatud objekti – olgu selleks siis eetika, teadmine kui selline (epistemoloogia) või mõni konkreetne loodusteadus (nt bioloogiafilosoofia variandis) – lähemat lahtimõtestamist ja analüüsimist. Kui epistemoloogias on filosoofilise arutelu objektiks teadmine kui selline ja teadmise võimalikkus ning eetikas on arutelu objektiks õige käitumise otsing ja bioloogiafilosoofia toimib üldsegi metadistsipliinina loodusteadusliku bioloogiadistsipliini suhtes, siis religioonifilosoofias on religioossus mitte niivõrd arutelu objektiks, kui arutelu lähtepunktiks. Mõneti sarnane on ehk olukord keelefilosoofias, kus keel on küll võetud arutelu objektiks, ent ometi on selge, et ka arutelu ise lähtub alati keelilisest vormist kui sellisest. Keel on seetõttu nii keelefilosoofia lähtepunktiks, vahendiks kui ka objektiks korraga;

¹ *Uku Masingu Religioonifilosoofia põhijooned* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2000), 7–8

keelefilosoofiat ei tantsita ega žestikuleerita, seda pannakse kirja ja sellest räägitakse. Religioonifilosoofias on olukord sarnane – küsimuseasetused kasvavad välja uskliku inimese murest tema usu mõttekuse ja õigustatavuse pärast ning filosoofiline arutelu selle üle, isegi kui religioossus on seal võetud arutelu objektiks, lähtub ikkagi konkreetsetest usuprobleemidest. Nõnda on tegu keelefilosoofiaga analoogse olukorraga – religioossus toimib nii lähtepunktina (sealt pärinevad küsimused), ühe vahendina (tuginetakse religioossele elutunnetusele, hindamaks filosoofilisi argumente) kui ka objektina (analüüsides esile kerkinud ja endale tunnetuslikult olulisi religioosseid küsimusi). Kirjeldatud vormis on see tegevus, mis sõltub olulisel määral kristliku kultuuriruumi teoloogilistest arutlustest ning teisalt lääne filosoofiatraditsioonist. Keskseteks küsimusteks on Jumala olemasolu, usu ratsionaalsus, kurjuse probleem jms. Teoloogia kui religioonifilosoofia lähtepunkti perspektiivist on seega tegu abidistsipliiniga, mis aitab selgemini mõtestada asju, mida süstemaatilise teoloogia enda kitsam vaatenurk justkui ei võimalda samavõrd hästi käsitleda. Abidistsipliinina jääb religioonifilosoofia seetõttu alati sõltuma teoloogiast kui enda lähtepunktist – ta on oluline ainult niivõrd, kui võrd pakub lisaväärtust, aga mitte asjana iseendas. Küllaltki sarnane on teoloogiline arusaam usundiloost – tegu on abidistsipliiniga, mis võimaldab Uue ja Vana Testamendi kultuurikeskkonda paremini mõista (ja mida varem peeti misjonärade väljaõpetamise jaoks vajalikuks abivahendiks) ning mille kaudu on tänapäeva globaliseerivas maailmas võimalik saada laiem ülevaade kaugeimatestki kultuuridest, kuid millel ei ole sisulist väärtust iseseisva tegevusena (usundiloolased võivad muidugi mitte nõustuda, kuid siis, rangelt võttes, tuginevad nad teoloogiavälistele argumentidele).

Ometi tasub küsida, kas ikka on tegu ainuvõimaliku lähenemisviisiga, kuidas mõtestada religioonifilosoofiat kui tegevust. Tulles tagasi keelefilosoofia analoogia juurde, väärib tähelepanu see, kuidas keelefilosoofia puhul on iseendast lähtumine ja iseenda kasutamine vahendina paratamatu. Nagu ennegi märgitud, ei saa filosoofilist arutelu arendada žestikuleerides või tantsides. Seda tuleb teha keeleliselt. Religioonifilosoofia puhul on olukord teistsugune. Kuigi religioonifilosoofiaga võib muidugi tegeleda, lähtudes konkreetse religioosse traditsiooni intellektuaalsetest probleemidest, siis pole selline spetsiifiline seotus möödapääsmatu. Religioossuse võib asetada intellektuaalse mõtiskelu objektiks viisil, kus

küsimuseasetused ei lähtu ühest konkreetsest religioosest traditsioonist, kuid kus arutelu objektina säilib siiski religioosus kui selline. Kesksed religioonifilosoofilised küsimused võiksid sel juhul olla järgmised. Kuidas mõtestada erinevate religioosete arusaamade tõetaotlusi (ehk religioosse pluralismi problemaatika)? Kuivõrd ja kuidas saab spetsiifiliselt läänemaise päritoluga kontseptuaalseid töövahendeid universaalselt rakendada (nt debatt „religiooni“ mõiste üle)? Millisel viisil ja kuivõrd on inimreligioosus uuritav ja mõtestatav (nt küsimus, millised meetodid on võimalikud)? On tõsi, et muidugi sõltuks küsimuseasetused teataval määral ka sel juhul läänemaailmas aktuaalsetest probleemidest ja küsimuseasetustest, kuid päris puhtalt lehelst või nullpunktist alustamine on arusaadavalt võimatu. Siinkohal kirjeldatav alternatiiv on samavõrd religioonifilosoofia, kui seda on religioonifilosoofia nime kandev teoloogiline filosoofia (millest räägib Hiob), küll aga puudub sel analoogne distsiplinaarne side teoloogiaga ning pigem mõtestatakse end seostatuna usundilooga. Siinkohal on aga oluline märgata, et erinevatelt keelefilosoofiast, mis kuidagi ei pääse keelest kui sellisest, on religioonifilosoofiaga võimalik tegeleda ka sõltumata mingi teoloogilise traditsiooni spetsiifikast.² Niipalju küsimusest selle kohta, kuidas on võimalik mõtestada religioonifilosoofiat.

Mis moel seostub see kõik Hiobi käsitlusega vene religioonifilosoofiast ning nende filosoofide mõttemaailmast? Väga lihtsalt: saamaks aru, miks on religioonifilosoofia ja selle küsimused piiritletud just sedaviisi, nagu Hiob neid mõistab, on vaja silmas pidada, kuidas Hiobi kui süstemaatilise teoloogi jaoks on religioonifilosoofia teoloogia laienduslik abidistsipliin. Filosoofilised arutlused religioonist, mis ei seostu otseselt teoloogiaga ega lähtu kristlikust usust, ei liigitu sellisel juhul religioonifilosoofiaks. Hea näide, mille peale siinkohal mõelda, on teosofia eesotsas Helena Blavatskyga. Tegu on vene päritolu mõtlejaga, kelle kirjatöid on võimalik kirjeldada filosoofiliste arutlustena religioossetel teemadel, kuid kes Teosofia Seltsi rajajana sai tuntuks „teosoofina“. Kui religioonifilosoofiat määratleda eespool vaadeldud viisil teoloogilise distsipliinina, siis ei ole Blavatsky puhul tõesti tegu religioonifilosoofiaga, olenemata sellest, et ta filosoferib religioossetel teemadel. Kuid ta ei tee seda otseselt kristlikule

² Kirjeldatud vormis religioonifilosoofiat esindavat näiteks Bryan Rennie, „After This Strange Starting: Method, Theory and the Philosophy of Religion(s)“ – *Method and Theory in the Study of Religion*, 22 (2010), 116–135 ning Kevin Schilbrack, *Philosophy of Religion and the Study of Religion: A Manifesto* (Chichester: Wiley-Blackwell, 2014).

traditsioonile tuginedes ega seosta oma keskseid arutelüküsimusi otseselt teoloogiaga, mistõttu ei määratleta teda ka religioonifilosoofina. Ja kuigi tegu on kahtlemata olnud väga mõjuka mõtlejaga, ei mahu ta seetõttu sisuliselt siinse religioonifilosoofia ehk teoloogilise filosoofia käsitlusse.

Seda asjaolu ei tuleks siiski mõista kriitikana religioonifilosoofia või Hiobi suhtes. Teoloogilises vormis religioonifilosoofia on läänes olnud mõjukaks mõtlemissuunaks juba sajandeid, Hiob ei tegele siin millegi uue leiutamisega. Küll aga väärib meeles pidamist asjaolu, et see on vaid üks kitsas viis, kuidas tegeleda religioonifilosoofiaga. Ning olenevalt sellest, kuidas religioonifilosoofiat määratleda, võivad sinna sisse mahtuda väga erinevad mõtlejad, Blavatskyst Masinguni või Ninian Smartist Radhakrishnanini. Hiobi esile tõstetud ja religioonifilosoofidena määratletud mõtlejad on justnimelt religioonifilosoofid (ning mõni teine justnimelt ei ole religioonifilosoof) tingituna sellest, kuidas kontseptuaalselt on määratletud religioonifilosoofia teoloogilise distsipliinina.

Lõpetuseks tasub tagasi pöörduda vaadeldava raamatu enda spetsiifilistest küsimustest juurde. Nimelt torkab Hiobi käsitluses läbivalt silma see, kui võrd vähe tugineb ta otsestele algallikatele ja kui suurel määral sekundaarkirjandusele (seejuures eriti Ulrich Schmidti raamatule „Russische Religionsphilosophen des 20. Jahrhunderts“ (2003)). Niiviisi on tegu raamatuga vene keeles kirjutavatest mõtlejatest, kus kasutatud kirjanduse nimestikus ei leidu mitte ühtegi venekeelset teksti. Veel enam: keskselt esile tõstetud Vladimir Solovjovi puhul ei viidata isegi ühelegi tõlkele, tuginedes selle asemel üksnes sekundaarkirjandusele. Teiste autorite puhul on vähemasti toetunud mõnele tõlketekstile. Raamat on küll vaid ~75 lk pikkune lühivaade (+ kolm lisa) ning Hiob ka märgib, et raamat on mõeldud pigem populaartheadusliku tekstina (põhjalikuma töö originaaltekstidega jätkaks ta üksikasjalikumatele uurijatele (lk 80)), kuid ka sellisel juhul tuleks ikkagi mingil määral tugineda algallikatele. Ja kui ka algallikatele mitte, siis olukorras, kus vastavad autorid on lisaks vene keelele kättesaadavad ka tõlgetena mitmes Lääne-Euroopa keeles, ei ole õigustatav nende niivõrd terviklik kõrvale jätmine. Mida arvaks näiteks Hiob ise mõnest Masingu religioonifilosoofiat analüüsivast kirjutisest, mis hoolimata algallikate kergest kättesaadavusest tugineks vaid Toomas Pauli, Arne Hiobi jt kirjutistele? Siinkirjutaja ei ole küll piisavalt pädev vene religioonifilosoofia spetsiifilistes küsimustes hindamaks, kas Hiobi

sissevaated nende mõttemaailmadesse on detailides õiglased ja tasakaalustatud või mitte, kuid nagu igasuguse tekstilise uurimistöö puhul, tasunuks ka selle raamatu puhul pöörduda tihemini uuritavate filosoofide endi tekstide poole ja mitte sedavõrd suurel määral tugineda üksnes sekundaarkirjandusele. Üldjoontes rahuldavaks ja seega vene religioosse filosoofia teemas suuna kätte andvaks tekstiks võib Hiobi teksti pidada küll, kuid ka vaid sadakonna lehekülje pikkusest ülevaatest võiks siiski loota põhjalikumat süvenemist mõtlejate endi kirjutistesse.

Indrek Peedu